

TÜRKİYE’NİN YUNANİSTAN POLİTİKASI 2011

Ali Balcı*

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Giriş

2011 yılı, Erzurum'da gerçekleşen 3. Büyükelçiler Konferansı'na katılan Yunanistan Başbakanı Yorgo Papandreu'nun Türkiye'nin Kıbrıs'taki mevcudiyetini "işgal" olarak nitelendirmesi nedeniyle yaşanan gerilimle başlamıştır. İki ülke arasındaki Kıbrıs, Avrupa Birliği, Batı Trakya ve Ege sorunları gibi "temel sorun" alanları 2011 yılı boyunca sıklıkla gündeme gelirken, 2010 yılında başlayan kaçak göçmenlerin engellenmesi için iki ülke sınırlarına çit çekilmesi tartışması yeni yılda da devam etmiştir. 2011 yılı için yeni sayılabilecek gelişmeler ise Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Akdeniz'de doğalgaz ve petrol aramaları nedeniyle iki ülkenin karşı karşıya gelmesi ve yine bu gelişmeyle bağlantılı olarak Yunanistan ve İsrail arasında gerçekleşen yakın ilişkiler olmuştur. Fakat 2011 yılı boyunca bütün bu tartışmaları ikinci plana atan ve hatta Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin¹ Türkiye'de gerçekleşmesi planlanan ikinci ayağının iptal edilmesine neden olan gelişme ise Yunanistan'daki ekonomik kriz olmuştur. Dolayısıyla 2011 yılı Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin büyük ölçüde Yunanistan'ın yaşadığı ekonomi krizin gölgesinde kaldığı söylenebilir. Bu süreçte Yunanistan üç kere dışişleri bakanı değişikliğine giderken, dış politika enerjisinin büyük çoğunluğunu ekonomik krizden kurtulma bağlamında Avrupa Birliği ülkeleri nezdinde harcamıştır.

Yıl boyunca iki ülke arasında devlet adamı düzeyinde karşılıklı ziyaretlerde bulunulmuştur. Yunanistan Başbakanı Papandreu'nun Üçüncü Büyükelçiler Konferansı vesilesiyle 6-7 Ocak'ta Erzurum'a

gelmesiyle başlayan üst düzey ziyaretler Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 8-10 Mart 2011 tarihlerinde Yunanistan'a gerçekleştirdiği ziyaretle devam etmiştir. Yunanistan Savunma Bakanı, Güneydoğu Avrupa Savunma Bakanları Toplantısı'na katılmak üzere Ekim ayında Antalya'ya gelirken, Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay da 8. Yunan-Türk Turizm Forumu ve Ortak Turizm Komitesi 3. Oturumu'na eşbaşkanlık yapmak üzere yine Ekim ayı içinde Atina'ya gitmiştir. Ayrıca Türkiye-Yunanistan 2. Bölgesel İş Forumu 14-15 Ocak 2011 tarihlerinde Gümölcine'de düzenlenirken söz konusu forumda Sanayi ve Ticaret Bakanı Nihat Ergin ile Yunanistan Hükümet Sözcüsü bir konuşma yapmışlardır.² Bu resmi ziyaretlerin yanı sıra, Ahmet Davutoğlu Mart ayında Batı Trakya'yı ziyaret ederken, Başbakan Tayyip Erdoğan da 23 Mayıs'ta Gümölcine'ye gitmiştir.

Kıbrıs Meselesi

1950'lerin ortalarından itibaren Kıbrıs konusu iki ülke ilişkilerinde belirleyici olmuş ve 1964'de ve 1974 Kıbrıs müdahalesi esnasında Kıbrıs meselesi iki ülkeyi savaşın eşiğine getirecek boyutlara varmıştır. 1990'ların ikinci yarısından itibaren ve özellikle de 2004'de Kıbrıs'ın Avrupa Birliği üyesi olmasıyla birlikte Kıbrıs meselesi önceki dönemlere kıyasla iki ülke ilişkilerindeki olumsuz boyutunu önemli ölçüde kaybetmiştir.³ Yine de, Kıbrıs iki ülke içinde önemli olmaya devam etmiş ve tarafların farklı Kıbrıs politikaları belirli dönemlerde iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Yunanistan Başbakanı Papandreu'nun 6 Ocak'ta Türkiye'nin Kıbrıs'taki mevcudiyetini "işgalci" olarak tanımlaması ikili ilişkilerde Kıbrıs meselesinin önemli bir gerilim alanı olmaya devam ettiğini göstermiştir. Papandreu'nun bu ifadelerine ilk tepki ortak basın toplantısında konuşan Başbakan Tayyip Erdoğan'dan gelmiş ve Erdoğan Kıbrıs'ta yapılan referandum ve bunun arkasından AB'nin verdiği sözlerde durmamasına işaret ederek sürekli Türkiye ve Kuzey Kıbrıs'ın taviz vermesini talep eden bir anlayışa karşı olduklarını dile getirmiştir. "Hep siz verin. Kuzey Kıbrıs versin. Kusura bakmayın. Geleceksin masada oturacağız, karşılıklı menfaat esasına göre bu sorunu çözeceksek çözelim" ifadelerini kullanan Erdoğan, Kıbrıs sorununun çözülmesi halinde

Türkiye ve Yunanistan arasında Ege sorunları da dâhil diğer sorunların daha kolay çözülebileceğine işaret etmiştir.⁴ Daha sonra açıklama yapan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da Başbakan Erdoğan’ın ifadeleriyle paralel olarak 2004 yılındaki Kıbrıs görüşmeleri ve referandumuna göndermede bulunarak bu sürecin Türkiye tarafının güçlü bir barış perspektifine sahip olduğunu kanıtladığının altını çizmiştir.⁵

Türkiye cephesinde yaşanan tartışmalara rağmen, Yunanistan Türkiye’nin Kuzey Kıbrıs’taki mevcudiyetini “işgal” olarak tanımlamaya devam etmiştir.⁶ Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Grigoris Delavekuras, KKTC’de düzenlenen ve Türkiye aleyhine açılan pankartlarla gündeme gelen mitinglere ilişkin yaptığı açıklamada “eylemlerin işgal kesiminde var olan gerçekleri yansıttığını, süregelen işgalin bir ürünü olduğunu” ileri sürmüştür. Bu bölgedeki rahatsızlığın “işgalden” kaynaklandığını savunan Delavekuras, “Türkiye’nin nihayet Kıbrıs’a nefes aldırması ve tüm Kıbrıs halkının AB’nin nimetlerinden yararlanması için Kıbrıs Türk tarafının müzakerelere yapıcı bir ruhla katılabilmesi” gerektiğini belirtmiştir.

Temmuz ayında Kıbrıs Barış Harekâtı’nın yıldönümü nedeniyle Erdoğan’ın yaptığı konuşmayla KKTC’deki çözümsüzlük nedeniyle AB’yi suçlaması Kıbrıs meselesini yeniden Türkiye ve Yunanistan arasında bir tartışma konusu haline getirmiştir. Yunanistan Dışişleri Bakanı Stavros Lambrinidis, Erdoğan’ı “Adadaki sorunun çözümüne yardımcı olmamakla” suçlarken, Erdoğan’ın Kıbrıs’ı ziyaretinin, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin iki toplumun liderlerini Cenevre’ye davet ettiği döneme denk geldiğini ve bunun süreci olumsuz etkilediğini belirtmiştir.⁷

Yine Ağustos ayında Kıbrıs Rum Yönetimi’nin Akdeniz’de petrol arayacağını duyurmasıyla Kıbrıs iki ülke ilişkileri bağlamında bir kez daha gündemi işgal etmiştir. Kıbrıs tarafının petrol arama faaliyetlerinde Türkiye’nin ilişkilerinin gerginleştiği İsrail’le işbirliğine gitmesi ve Kıbrıs sorununa çözüm bulunmadan bu adımların atılması Türkiye’nin Güney Kıbrıs’ı sert şekilde eleştirmesine neden olmuştur. Türkiye’nin bu tepkisi üzerine parlamento komisyonunda yaptığı konuşmada Yunanistan Savunma Bakanı Panos Beglitis

“Kıbrıs Cumhuriyeti’nin de uluslararası deniz hukukundan kaynaklanan haklarını koruyabilecek durumdayız. Savunma doktrinimizin kalbinde daima Kıbrıs vardır. Gerekli olduğunda bu ilkelerimizi koruyacağız” ifadelerini kullanmıştır.⁸ Yunanistan Dışişleri Bakanı Stavros Lambrinidis da Polonya’da düzenlenen AB Dışişleri Bakanları toplantısında “Türkiye’nin davranışı uluslararası hukuka aykırı. Bu tavır Doğu Akdeniz’de istikrarsızlığa neden oluyor” açıklamasında bulunmuştur.⁹

Yunanistan Başbakanı Papandreu da yaptığı açıklamada Kıbrıs Rum Cumhuriyeti’nin Münhasır Ekonomik Bölge, “ya da boru hatlarıyla ilgili araştırma ve anlaşma yapması ve sahip olduğu doğal kaynakları değerlendirebilmesinin egemenlik hakkı olduğunu” belirterek bunun “sadece Yunanistan’ın değil, aynı zamanda AB’nin de tezi” olduğunun altını çizmiştir.¹⁰ Akdeniz’deki doğalgaz ve petrol arama tartışmaları kapsamında Türkiye’nin KKTC ile Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Anlaşması yaparak Rum kesiminin arama sahasını sınırlandırmasına Yunanistan tarafı karşı çıkmış ve Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Delavekuras böyle bir anlaşmanın “geçersiz ve anlamsız” olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, böyle bir anlaşma, Kıbrıs Rum Cumhuriyeti’nin “doğal zenginliğini değerlendirmesi konusundaki apaçık egemenlik hakkı uygulamasıyla hiçbir şekilde” bağdaşmamaktadır.¹¹ Kıbrıs ekseninde yaşanan doğalgaz ve petrol arama konusundaki gerilimler bazı yorumcular tarafından “Kıbrıs’la tırmanma istidadı içeren sürtüşme, batıdaki komşumuz Yunanistan ile ilişkinin de sorunlu hale gelebileceğini, en azından olabileceğinin altında kalacağını işaretlerini veriyor” şeklinde yorumlanırken, “komşularla sıfır sorun” politikasını da tartışmaya açmıştır.¹² Üstelik Kıbrıs Rum Yönetimi’nin İsrail’le birlikte hareket etmesi ve bu birlikteliğe Yunanistan’ın dâhil edilme çabaları bölgedeki gerginliği daha da artırmıştır.¹³ Bu bağlamda Yunanistan Savunma Bakanı Panos Beglitis, Kıbrıs’ın İsrail ile olan işbirliğini desteklediğini ifade etmiştir.¹⁴

Türkiye’nin Avrupa Birliği Üyeliği

Bahar Rumelili’nin isabetle vurguladığı gibi 1990’ların ortalarına kadar Türkiye ile arasındaki güvenlik problemlerini “dışlayıcı” bir

zeminde çözme politikası güden Yunanistan, bu tarihten itibaren ve özellikle 1996'da kurulan Costas Smitis hükümeti ile birlikte söz konusu problemlerin çözümünü Türkiye'nin Avrupalılaşmasında görmeye başlamıştır.¹⁵ Bu politika değişikliği 1999 Helsinki Zirvesi'nde AB'nin Türkiye'ye aday statüsü vermesi ile kurumsal bir zemine otururken, yine 1999 yılında yaşanan İzmit ve Atina depremleri iki ülkeyi daha da yakınlaştırmıştır. Georges Papanderu ve İsmail Cem gibi ılımlı iki dışişleri bakanı da söz konusu politika değişim sürecine katkıda bulunmuş ve 2000'li yıllara girildiğinde Yunanistan Türkiye'nin AB üyeliğinin en önemli destekçilerinden biri olmuştur. Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyen bu politikası 2000'lerin ilk on yılı boyunca devam etmiş ve yeni on yıla da değişmeden girmiştir.

6 Ocak 2011'de Yunanistan Başbakanı Erzurum'da düzenlenen 3. Büyükelçiler Konferansı'nda Türkiye'nin AB üyeliğinin "herkesin menfaatine" olduğunu belirtmesine rağmen, bu süreçte Kıbrıs meselesinin önemli rol oynadığını ve "Türkiye'nin işgali devam ettiği sürece AB üyeliğinin olmayacağını" dile getirmiştir.¹⁶ Türkiye'nin AB üyeliği ile Kıbrıs arasında doğrudan bir bağ kurulması Türkiye tarafını rahatsız etse de, daha sonra Dışişleri Bakanı Davutoğlu Mart ayında gerçekleştirdiği Atina ziyareti sırasında Yunanistan'ın AB konusunda Türkiye'ye yönelik desteğinden dolayı Atina hükümetine müteşekkik olduklarını belirtmiştir. Yunanistan Dışişleri Bakanı Dimitris Droutsas da bu bağlamda "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımı konusunda Yunanistan'ın çok net bir tavrı söz konusudur. Türkiye'nin tam ortaklığı bizim ilk baştan beri desteklediğimiz ve savunduğumuz bir konudur. Bu konuda Yunan tarafının başka bir ortaklığı ve ilişkiyi desteklemesi söz konusu değildir" açıklamasında bulunmuştur. Ona göre, Atina hükümetinin vizyonu, "Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs'ın AB üyesi olarak çıkarlarını korumak için Brüksel'de işbirliği yapmalarıdır".¹⁷

Davutoğlu ve Droutsas arasında gerçekleşen görüşmede Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde yaşadığı vize meselesi de gündeme gelmiş ve Yunanistan bu noktada Ankara'yı desteklediğini açıklamıştır. Bu bağlamda Droutsas, "Türk vatandaşlarının Avrupa Birliği ülkelerinde serbest dolaşımını sağlamak üzere vize kolaylıkları sağlamanın çok önemli bir husus olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Za-

ten yeşil pasaport sahiplerine kolaylıkla verilen uzun vadeli vize şu anda geçerli ve tabii ki Yunanistan'ı ziyaret eden Türk turist sayısının geçen yaz artmasının bir sebebi de budur" ifadelerini kullanmıştır.¹⁸ İkili görüşmenin en önemli maddesinin vize konusu olduğunu belirten Davutoğlu da bu konuda temel muhataplarının "Avrupa Birliği üyesi ve bize sınırdaş ülkeler olması nedeniyle Yunanistan ve Bulgaristan" olduğunu ve bu nedenle Yunanistan'ın desteğini çok önemli bulduklarını dile getirmiştir.¹⁹ Davutoğlu'na göre, vize serbestisi özellikle Yunanistan'la ilişkileri geliştirme ve Doğu Akdeniz'de serbest hareket sağlanması potansiyelleri taşıdığı için Türkiye'nin ısrar ettiği bir konu olmuştur.

Öte yandan Stavros Lambrinidis ve Stavros Dimas'ın dışişleri bakanlığı görevlerinde bulunduğu 2011 yılının ikinci yarısında ise Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik Yunanistan tarafından gelen eleştirilerin arttığı söylenebilir. İlk olarak Lambrinidis, Başbakan Erdoğan'ın Kıbrıs'ın gelecek yıl (2012) Temmuz ayında üstleneceği AB başkanlığından önce Kıbrıs sorununa çözüm bulunmaması durumunda Ankara'nın Birliğe üyelik müzakerelerini donduracağı yolundaki uyarılarını eleştirmiş ve "Türkiye Avrupa Birliği'nin nasıl çalıştığına karar veremez, nasıl çalıştığını sorgulayamaz. Kıbrıs hâlihazırda Polonya ve Danimarka ile birlikte AB Üçlüsü'nün bir parçasıdır" ifadelerini kullanmıştır.²⁰ İkinci olarak Dimas da Aralık ayında yaptığı bir açıklamada Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği noktasında yükümlülüklerini yerine getirmediğini ve limanlarını Rum gemilerine açılması noktasında Ankara Protokolü'nü uygulamadığını dile getirmiştir.²¹

Batı Trakya ve Azınlıklar

1923 Lozan Anlaşması Türkiye ve Yunanistan arasında nüfus değişimini öngörürken Batı Trakya'daki Müslümanlar bu değişimin dışında kalmış ve Cumhuriyet tarihi boyunca belli aralıklarla iki ülke arasındaki ilişkilerde gündeme gelmiştir. Lozan'daki bu istisnaya rağmen Türkiye kendisini buradaki Müslüman azınlığın hamisi olarak görmüştür. Türkiye'nin Batı Trakya konusunda resmi politikası Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun ağzından şu ifadelerle açıklanmıştır:

“Batı Trakya Türk Azınlığı’nın temel hak ve özgürlüklerden ve ikili ve çok taraflı anlaşmalarla teminat altına alınmış olan azınlık haklarından çağdaş standartlarda yararlanabilmelerine ilişkin beklentimiz de sürmekte ve konu Yunanlı muhataplarımız nezdinde takip edilmektedir”. Yine Davutoğlu’na göre, “Yunanistan makamlarının çeşitli sorunların aşılması yönünde olumlu yaklaşımlar içinde bulundukları memnuniyetle” gözlemlenmekte olsa da, Türkiye “Batı Trakya Türk Azınlığı’nın sorunlarını ikili ve çok taraflı platformlarda gündeme getirmeye devam” edecektir. Davutoğlu ayrıca Batı Trakya konusundaki çabaların yanı sıra, Türkiye’nin “Rodos ve İstanköy adalarında yaşayan soydaşların azınlık haklarından yararlandırılmaları yönündeki çabalarını” da devam ettireceğini açıklamıştır.²²

Erzurum’da düzenlenen 3. Büyükelçiler Konferansı’da Erdoğan, Batı Trakya meselesine değinerek buradaki müftülerin atanma süreci konusunda Papandreu’ya eleştirilerini yöneltmiştir. Seçilmiş müftülerin atamalarının yapılmadığına işaret ettikten sonra, Türkiye’de “Patriğin devlet tarafından atanması ne kadar doğru değilse, Batı Trakya’da da bizim müftümüzün atanması doğru değildir” ifadelerini kullanmıştır.²³ Bu eleştirilerden bir süre sonra 19 Şubat’ta Papandreu Batı Trakya’ya bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bölgede yaşayan “Türklerin yıllarca ayrımcı muameleye maruz kaldığını” belirttikten sonra bir dizi vaatle bulunmuştur. Buna göre, “ehliyet sınavlarında Yunancanın yanı sıra Türkçe de mülakat yapılabilecek, vatandaşa devletle ilgili işlerinde yardımcı olan ‘Vatandaşa Hizmet Merkezleri’ne Türkçe bilen eleman alınacak, Batı Trakya’daki Türk okullarına öğretmen yetiştiren Selanik’teki Özel Pedagoji Akademisi Selanik Üniversitesi’ne bağlanacak..., Batı Trakya Türk vakıfları yönetimi için seçim yapılması için süreci başlatılacak ve cami onarımı ile yeni cami inşası için bürokratik engeller kaldırılacaktır”. Erdoğan’ın Erzurum’daki görüşmede şikâyet ettiği Müftülük konusunda net bir tavır açıklamayan Papandreu bu konuda “Her görüşü dinlemeye hazır olduğunu” söylemekle yetinmiştir.²⁴

Fakat Papandreu hükümeti daha sonra müftülük meselesini çözme konusunda yeşil ışık yakmış ve bu konuda hazırlanan tasarıyı basına aksettirmiştir. Buna göre, ilk aşamada “Batı Trakya’da Gülmülcine, İskeçe ve Dimetoka kentlerinde yaşayan Müslüman Türk

azınlığın ileri gelen din adamları arasından en fazla 50'şer kişilik Müftü Seçmen Kurulu" oluşturulacaktır. Daha sonra "kendi seçim bölgelerindeki müftülükler için adaylıklarını koymak isteyenler, bölge valiliklerine başvuracak, müftü adaylarının listeleri, Müftü Seçmen Kurulu'na sunulacak, seçmen Kurulu'ndaki din adamları arasında yapılacak oylamalarla yüzde 50'yi geçen adaylar, aday oldukları seçim bölgesinde müftü olmaya hak kazanacaktır". Yapılacak oylamalarda yüzde 50'yi geçemeyen ancak yüzde 50'ye en yakın olan iki müftü adayı 2'nci tur oylamasına katılacak ve oylama sonuçları Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanacak ve Cumhurbaşkanlığı tarafından tasdik edilecektir".²⁵ Müftülerin bu şekilde seçilmesi 1990 yılında itibaren devam eden ve Türk azınlık tarafından kabul edilmeyen müftülerin Yunanistan hükümeti tarafından atanması uygulaması da çözüme kavuşacaktı. Fakat gerek Papandreu hükümetinin değişmesi gerekse yaşanan ekonomik kriz söz konusu gelişmenin gündemden kalkmasına neden olmuştur.

Öte yandan Ağustos ayında Türkiye hükümetinin azınlık vakıflarının mallarını iade etme kararı alması Yunanistan cephesinde olumlu karşılanmış, Başbakan Papandreu yaptığı açıklamada bunu "atılan olumlu bir adım olarak" tanımlarken, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Grigoris Delavekouras da bu adımın "geçmişte yapılan bazı doğru olmayan eylemleri de düzeltebilecek pozitif bir adım" olduğunu belirtmiştir.²⁶ Fakat Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun azınlık vakıfları ile ilgili mütekabileyet talebi, diğer bir ifadeyle benzer uygulamanın Yunanistan'daki Türk azınlık için de hayata geçirilmesi yönündeki açıklaması Atina cephesinde kabul görmemiştir. Delavekouras bu konuda yaptığı açıklamada "insan haklarıyla ilgili tüm sözleşme ve anlaşmalarda mütekabiliyet olmadığı açıkça belirtilmektedir. İnsan haklarını korumak devletlerin vatandaşlarına karşı yükümlülüğüdür. Yunanistan da vatandaşlarını ilgilendiren konuları kimseyle görüşmez" ifadelerini kullanmıştır.²⁷

Ege Sorunları

Tarihsel olarak iki ülke arasında uzun bir geçmişe sahip olan Ege sorunları, 2011 yılı boyunca belli tartışmalar ekseninde gündeme gelse de, kurumsal anlamda iki bağlamda görüşülmeye devam

etmiştir. Bunlardan ilki “2002 yılında başlatılan ve tüm Ege sorunlarının çözümü için kapsamlı bir çerçeveye üzerinde mutabakata varılmasını amaçlayan istikşafi görüşmelerdir”. Türkiye Dışışleri Bakanlığı verilerine göre 2011 sonuna kadar “52 tur görüşme yapılmış olup, 2010’dan itibaren görüşmelere yeni ivme kazandırılmıştır”. Ege sorunları konusunda ikinci diyalog kanalı ise Güven Arttırıcı Önlemler süreci olmuştur. Bu süreçte yine Türkiye Dışışleri Bakanlığı verilerine göre 2011 yılı sonuna kadar 29 önlem kabul edilmiştir. Dışışleri Bakanı Davutoğlu’na göre, “bu önlemler Ege’de istenmeyen gerginliklerin önlenmesi için bir nevi sigorta niteliği taşımakta olup, aynı zamanda iki ülke askeri makamlarının birbirlerini daha iyi tanımalarına ve işbirliği yapmalarına imkân sağlamaktadır”.²⁸ Fakat bu iki diyalog kanalına rağmen, iki ülke Ege sorunları bağlamında 2011 yılı boyunca birkaç kez karşı karşıya gelmiştir.

İlk olarak Yunanistan Başbakanı Papandreu Erzurum’daki 3. Büyükelçiler Konferansı’da Türkiye’ye ait sekiz savaş uçağının küçük bir Yunan adası üzerinde uçuş yaptığını dile getirerek, Türkiye tarafını “Bunun anlamı neydi? Türkiye neyi ispatlamak istiyor? Bu hareketler, Türkiye’nin Ege’deki durumunu değiştirmeyecektir.” sözleriyle eleştirmiştir.²⁹ Yine aynı konuşmasında bu tür hareketlerin devam etmesi halinde iki ülke arasında gerginliğin devam edeceğinin altını çizen Papandreu, “Türkiye gerçekten barış istiyorsa bu hareketlerin durması gerekir” ifadelerini kullanmıştır. Yine benzer bir şekilde Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun Mart ayında gerçekleştirdiği Yunanistan ziyareti sırasında da Ege’deki sorunlar gündeme gelmiştir. Ziyaret öncesinde Yunanistan’ın *Kathimerini* gazetesine demec veren Davutoğlu, “uluslararası hukuka göre her ülkenin olduğu gibi, Türkiye’nin de ticari ve savaş gemilerinin Ege’de serbestçe seyretme hakkı bulunduğunu” dile getirmiş ve “Yunanistan’ın bu konudaki itirazlarını anlamakta zorluk çektiğini” vurgulamıştır. Ona göre, “Türkiye’nin ticari ve savaş gemilerinin Ege’de seyretme özgürlüğü... açık denizler için olduğu kadar, karasuları için de geçerlidir. Karasuları ile ilgili olarak, uluslararası hukukta ‘masum geçiş’ ilkesi açıkça belirtilmiştir ve milli yorumlara yer bırakmamaktadır”.³⁰

Davutoğlu aynı demecinde Ege sorunları üzerinde uzmanlardan oluşan komitelerin gerçekleştirdiği istikşafi görüşmelerin uzun süreden beri devam ettiğini belirtmiş ve bu görüşmelerin Ege’de kalı-

cı barışı mümkün kılabileceğini dile getirmiştir. Meis Adası'nın bu görüşmelere dâhil edilmemesi gerektiğini belirten Davutoğlu, bu adanın Akdeniz'de yer aldığını ve buna ilişkin “Türkiye'nin, uluslararası hukuk ve Lahey Adalet Divanı da dâhil olmak üzere, uluslararası mahkemeler içtihadı ile uyumlu, geçerli hukuki ve siyasi tezleri bulunduğunu” söylemiştir.³¹ Fakat Davutoğlu'nun Yunan gazetesine verdiği bu demece Yunanistan tarafından kısa süre içinde karşılık gelmiş ve Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Meis Adası konusunda kendi görüşlerinin farklı olduğunu açıklamıştır. Davutoğlu'nun ziyareti esnasında da bu görüşünü tekrarlayan Yunanistan tarafı Dışişleri Bakanı Dimitris Druças'ın ağzından “Meis'in, On iki Adalara ait olduğunu ve bu konudaki her türlü itirazın hiçbir dayanağı bulunmadığını” dile getirmiştir.³²

Meis adasına ilişkin iki ülke arasındaki görüş farklılıkları bu karşılıklı açıklamalarla sınırlı kalmadı ve 2011 yılı boyunca belli aralıklarla gündeme geldi. Yunanistan Dışişleri Bakanı Stavros Lambrinidis Eylül ayında Yunanistan'ın *Eleftherotipiya* gazetesine verdiği demeçte Kıbrıs Rum kesiminin Akdeniz'de yaptığı petrol aramaları ile yeniden gündeme gelen Meis adası konusunda adanın “Yunanistan'ın herhangi bir bölgesinden hiçbir farkı bulunmadığını ve deniz hukukuna göre, tüm adalar için öngörülen bütün haklara sahip olduğunu” belirtmiştir.³³ Meis'in deniz alanları ile ilgili, Deniz Hukuku'nun tüm adalar için öngördüğü aynı haklara sahip olduğundan hareketle Lambrinidis, bu adanın da iki ülke arasında yapılan Ege'deki kıta sahanlığının belirlenmesine ilişkin görüşmelere dâhil edilmesi gerektiğini tekrarlamıştır.

Ege üzerindeki askeri uçuşlar yılsonuna doğru yeniden gündeme gelmiş ve Türkiye, Aralık 2011 itibariyle Datça yarımadası üzerinden yapılan askeri uçuşları “ihlal” olarak değerlendirerek bunların kayıtlarını tutmaya başlamıştır.³⁴ Buna göre Aralık ayı boyunca Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinde 7 savaş uçağının hava sahası ihlalinde bulunduğu açıklanmış ve gerekli işlemlerin yapılması için bunlar Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir.³⁵ Sivil uçaklara karşı gündeme gelmeyen bu uygulamada Türkiye'nin temel tezi FIR Hattı (Uçuş Malumat Bölgeleri) uygulamasının (Ege Denizi üzerindeki FIR hattı sorumluluğu Türkiye'nin kabul etmemesi üzerine 1952'de Uluslararası Sivil

Havacılık Örgütü tarafından Yunanistan'a verilmiştir) 1944 Chicago Sözleşmesi gereğince sadece sivil uçuşlara uygulanabileceği olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye tarafına göre askeri hava araçları hava koridorunu kullandığını ilgili hava trafik otoritesine bildirimde bulunmak zorundadır.³⁶ Datça üzerindeki hava sahasının askeri uçaklar tarafından ihlalinin yanı sıra Türkiye, Ege'de uçan askeri uçaklarına karşı taciz yapıldığını ve yine Ege'de neredeyse tamamı Yunanistan'a ait savaş uçaklarının hava sahası ihlalleri gerçekleştirdiğini de iddia etmektedir.

Diğer Siyasi Konular

İki ülke arasındaki ilişkilerde 2010 yılından devralınan önemli konuların başında Trakya sınırına kaçak göçmenlerin geçişinin engellenmesi amacıyla duvar inşa edilmesi gelmektedir. Yunanistan Kamu Düzeni Bakanı Hristos Papuçis, 2010'un son gününde "Yunanistan'ın, yasadışı göçmen konusunda büyük sorun yaşadığını" belirttiikten sonra, "hükümetin bu sorunla başa çıkabilmek için, ülkedeki tüm yasadışı göçmenleri sınır dışı ederek, yeni göçmenlerin girişinin engellenmesi için kara sınırlarında bir set oluşturmayı kararlaştırdığını" açıklamıştı.³⁷ Özellikle kendi kara sınırının Avrupa'ya giriş kapısı olması nedeniyle Yunanistan önemli ölçüde bir kaçak göçmen krizi yaşamıştır ve diğer Avrupa ülkelerinde yakalanan kaçak göçmenlerin Avrupa'ya ilk girdikleri yer olan Yunanistan'a gönderilmesi Atina'nın üzerindeki göçmen yükünü daha da ağırlaştırmıştır. Bunun Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilere yönelik bir adım olmadığı ise her iki ülke hükümetleri tarafından açık bir şekilde dile getirilmiştir.

Papandreu Erzurum ziyareti sırasında bir gazetecinin "İki ülke ilişkilerinin iyi hale gelmesinden bahsediyorsunuz. Ancak iki ülke arasında duvar örme projesi var. İki komşu kapısının arasına duvar örmekle ilişkilerin artırılması çelişki değil mi?" sorusuna duvarın Türkiye halkı ile ilgili olmadığı ve üstelik kararın Türkiye ile istişare edilerek alındığı cevabını vermiştir. Aynı şekilde Erdoğan da, "Buradaki olay, Türkiye karşı olan bir şey değil. Yunanistan'daki 1 milyon kaçak göçmenden 500 bini son iki yıl içinde bu yollarla gitmiş" ifadelerini kullanarak duvar konusunun kaçak göçmenlerle ilgili olduğu-

nun altını çizmiştir.³⁸ Fakat bu açıklamalara rağmen, gerek Türkiye gerekse Yunanistan basınında sınır boyunca kazılan hendeğin Türk tanklarının geçişini imkânsız kılacağı gündeme getirilmiştir.³⁹ Fakat bu tartışma politik aktörlerin gündemine gelmemiş ve kısa süre içinde gündem dışında kalmıştır.

2011 yılının son günlerinde iki ülke arasında yaşanan dikkat çekici gelişmelerden biri de Türkiye'nin eski başbakanlarından Mesut Yılmaz'ın Tansu Çiller'in başbakan olduğu 1990'larda "Yunanistan'da orman yakmak devlet sırrıydı" şeklindeki açıklaması olmuştur.⁴⁰ Yunanistan'ın ilk tepkisi Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Delavekuras'ın ağzından olmuş ve Delavekuras "Türk basını tarafından eski Başbakan Sayın Mesut Yılmaz'a atfedilen ve basına yansıyan bilgiler ciddidir ve araştırılması gerekir. Yunan tarafı bu konuda Türkiye'nin yetkili makamlarınca bilgilendirilmeyi beklemektedir" ifadelerini kullanmıştır.⁴¹ Yılmaz daha sonra yanlış anlaşıldığını belirtse de, Yunanistan cephesinden Türkiye'ye yönelik eleştiriler ve tazminat talepleri devam etmiştir. Resmi düzlemde ise, Yunanistan Atina ve Ankara'da çifte diplomatik girişimde bulunarak birer notayla Türkiye'den izahat talep etmiştir.⁴² Davutoğlu ve Yunanistanlı meslektaş Stavros Dimas arasındaki telefon görüşmesine de konu olan tartışma 2012 yılına sarkarak devam etmiştir.⁴³

2011 yılında iki ülke ilişkileri bağlamında yaşanan bir başka gelişme ise *Wikileaks*'da 2009 yılına ilişkin yayımlanan belgeler olmuştur. İki ülke başbakanlarının 9 Ekim 2009'da İstanbul'daki görüşmelerinde ABD'nin Atina Büyükelçisi Daniel Speckhard'ın geçtiği kriptoya göre, Papandreu, Erdoğan'a "Eğer Ege adalarımızı istiyorsanız hiçbir zaman çözüm bulamayız. Ancak, Türkiye'nin ilgisi uluslararası sularda, hava sahasında, kıta sahanlığında ve denizaltı zenginliklerinde kendine imkânlar tanınması ise o zaman sorunlar halledilebilir" ifadelerini kullanmıştır. Büyükelçi yorumunda, adalar ve kayalıklar dışında Papandreu'nun her şeyi görüşmeye hazır olduğunu ve "bunun da Atina'nın o güne kadarki tavrında değişiklik olduğu anlamına geldiğini" belirtmiştir.⁴⁴ Yine *Wikileaks*'in yayımladığı bir başka belgeye göre, 2009 yılında Eşek (Agathonissi) ile Bulamaç (Farmakonissi) adaları iki ülke arasında ABD'nin de müdahil olduğu bir soruna dönüşmüş ve 12 Haziran 2009'da ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Atina ve Ankara'ya telgraflar göndermiştir. Bu telgraflarda

Clinton Türkiye'yi tartışma konusu edilen adalar üzerinde uçmama-ya, Yunanistan'ı da bir kaza olasılığını artıracak savunmacı tutum benimsememeye davet etmiştir.⁴⁵

Wikileaks'ın yayımladığı bir başka belgede ise 2009 yılı Haziran ayında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Eşek ile Bulamaç adalarını Kardak ile kıyasladığı belirtilmiştir.⁴⁶ ABD'li yetkililerin aktardığına göre Davutoğlu "bu kayalıklar üzerindeki egemenliğin Kardak gibi itiraz konusu olduğu" fikrini savunmaktadır. Yine bu belgelere göre, ABD'nin Ankara Büyükelçisi James Jeffrey bir telgrafında, "Yunanistan'ın Deniz Hukuku Sözleşmesi'nden kaynaklanan kıta sahanlığıyla ilgili taleplerinin aşırı olduğu"nu ifade ederek, "petrol ya da doğal gazın bulunması durumunda bunun Türkiye'nin Ege'deki haklarını talep etmesi için gerçek bir neden olacağı" yorumlarında bulunmuştur.⁴⁷

İkili ilişkiler bağlamında gündeme gelen bir başka konu da Makedonya'nın isim meselesi olmuştur. Yunanistan ve Makedonya arasındaki Makedonya'nın ismine yönelik tartışmada Türkiye uzun süreden beri Üsküp yönetiminden yana aldığı tavrı 2011 yılında da devam ettirmiştir. Erdoğan'ın 29-30 Eylül 2011 tarihlerinde Makedonya'ya yaptığı resmi ziyaret sırasında bu ülkenin NATO başta olmak üzere Avrupa ve Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşme politikası bağlamında Yunanistan'ın isim nedeniyle sorun çıkarmasını eleştirmiştir. Makedonya ile Yunanistan arasındaki isim sorununun Makedonya'nın söz konusu hedeflerini gerçekleştirmesine engel olmaması gerektiği yolundaki görüşü tekrar vurgulanmıştır.⁴⁸ Erdoğan bu bağlamda "isim noktasındaki tavrımız tabii Türkiye olarak bizim belli. İsim noktasındaki hakkı vazgeçilmezdir ve bu Makedonya'nın bu en tabii, en doğal bir anayasal hakkıdır. Bu süreci bizler zaten destekliyoruz, yanındayız. Yunanistan'ın tavrını, yaklaşımını ise anlaşılmaz buluyoruz. Doğru bulmuyoruz" ifadelerini kullanmıştır.⁴⁹

Ekonomik İlişkiler

2011 yılına damgasını vuran gelişme Yunanistan'ın yaşadığı ekonomik kriz olmuştur. Gayri safi milli hâsıladaki büyüme oranı 2010 ve 2011 yıllarında yaklaşık % -8 olan Yunanistan'da işsizlik oranı

2011 yılı itibariyle % 20'nin üzerine çıkmıştır. Söz konusu işsizlik rakamlarının gençler arasında % 45'in üzerinde olması da ülkedeki gerginliğin önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. 2011'in ilk on ayında bir önceki yılın aynı dönemine oranla inşaat sektörünün yüzde 37,6 oranında küçülmesi ve özel sektöre yönelik banka kredilerindeki 2011 yılının özellikle son üç ayında yaşanan % -3 civarındaki göstergeler krizin boyutları hakkında bilgi vermektedir.⁵⁰ Bu göstergelerin en önemli sonucu ise Türkiye ile Yunanistan arasındaki ekonomik ilişkilerin önemli ölçüde değişmesi olmuştur.

Yunanistan'daki ekonomik krizin iki ülke ilişkilerindeki en önemli etkisi dış ticaret dengesinin yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Türkiye aleyhine önemli ölçüde değişmesi olmuştur. Alım gücü düşen Yunanistan'ın Türkiye'den yaptığı alımlar 2008 yılından itibaren hızla düşmeye başlamış ve 2008 yılında Türkiye'nin Yunanistan'a yönelik ihracatı 2,429 milyarın üzerinde iken, bu rakam 2011 yılında 1,554 milyara kadar gerilemiştir. Buna karşılık Türkiye'nin Yunanistan'dan yaptığı alım ise aynı dönemde artış göstermiş ve 2008 yılında Yunanistan'dan 1,155 milyar dolar ithalat gerçekleştirirken bu rakam 2011 yılında 2,568 milyar dolara kadar çıkmıştır.⁵¹ Dolayısıyla Yunanistan'ın yaşadığı krizin en önemli etkisinin iki ülke arasındaki dış ticaret dengesi üzerinde olduğu söylenebilir. Krizden önce Türkiye lehine olan dış ticaret dengesi krizle birlikte ve özellikle 2011 yılında önemli ölçüde Türkiye aleyhine bir görünüm almıştır.

Sonuç

2011 yılı boyunca Türkiye Yunanistan ilişkileri Yunanistan'ın yaşadığı ekonomik krizin gölgesinde kalmıştır. Fakat buna rağmen, iki ülke arasındaki kronikleşmiş sorunlar sıklıkla gündeme gelmiş ve tartışma konusu olmuştur. Azınlık hakları konusunda her iki ülke de karşılıklı olumlu adımlar atmasına rağmen, Ege sorunları konusunda özellikle yılsonuna doğru ilişkilerde gerginlik hâkim olmuştur. Ege sorunları bağlamında dikkat çekici bir ayrıntı ise Meis adasının statüsüne yönelik taraflar arasındaki görüş ayrılığıdır. Kıbrıs konusunda ise geleneksel tartışmaların yanı sıra 2011 yılında Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Akdeniz'de doğalgaz arama politikası Atina ve Ankara

arasında yeni bir tartışma başlatmıştır. İki ülke arasındaki dış ticaret dengesinin Türkiye aleyhine büyük ölçüde değişmiş olması da 2011 yılının önemli ayrıntılarından biridir.

Kronoloji

- 6-7 Ocak** Yunanistan Başbakanı Yorgo Papandreu Üçüncü Büyükelçiler Konferansı vesilesiyle Erzurum'a gelmiştir.
- 14-15 Ocak** Gümölcine'de Türkiye-Yunanistan II. Bölgesel İş Forumu düzenlenmiştir.
- 23 Mayıs** Başbakan Tayyip Erdoğan Gümölcine'yi ziyaret etmiştir.
- 8-10 Mart** Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Yunanistan'a ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 19 Haziran** Yunanistan'da Stavros Lambrinidis Dışişleri Bakanı olmuştur.
- 3 Ekim** Yunanistan Savunma Bakanı Güneydoğu Avrupa Savunma Bakanları Toplantısı'na katılmak üzere Antalya'ya gelmiştir.
- 15 Ekim** Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay 8. Yunan-Türk Turizm Forumu ve Ortak Turizm Komitesi 3. Oturumu'na eş başkanlık yapmak üzere Atina'ya gitmiştir.
- 11 Kasım** Yunanistan'da Stavros Dimas Dışişleri Bakanı olmuştur.

NOTLAR

- İlk toplantısı 14 Mayıs 2010 tarihinde Atina'da düzenlenmiştir. Toplantıda iki ülke başkanları bir "Ortak Deklarasyon" imzalamanın yanı sıra, ağırlıklı olarak ekonomi, çevre, eğitim, ulaştırma ve kültür alanlarını kapsayan 22 mutabakat metnini de kabul etmişlerdir. 2011 yılında ise bu konsey doğrultusunda sadece Ekim ayında "Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Yunanistan Cumhuriyeti Çevre, Enerji ve İklim Değişikliği Bakanlığı Arasında Enerji Alanında İşbirliği Hakkında Mutabakat Zaptının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı" bakanlar kurulunda onaylanmıştır.
- Ahmet Davutoğlu, "2012 Yılına Girerken Dış Politikamız", **Dışişleri Bakanlığı'nın 2012 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık**, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2011, s. 39.
- Bahar Rumelili, "Transforming the Greek-Turkish Conflicts: the EU and 'what we make of it!'" içinde Thomas Diez, Mathias Albert ve Stephan Stetter (ed.), **The European Union and Border Conflicts: The Power of Integration and Association**, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 101
- "Papandreu sıcak geldiği Erzurum'da havayı soğuttu", Radikal, 7 Ocak 2011; Ülkesinde ekonomik krizle boğuşan Papandreu'nun bu "kışkırtıcı" açıklaması Yunanistan kamuoyunun Türkiye ile ilişkilere bakışı ile paralel bir görüntü sunmaktadır. Aynı tarihlerde Yunanistan'ın *Ethnos* gazetesinde yayımlanan bir kamuoyu araştırması "'Yunanistan, Türkiye'ye karşı nasıl bir tavır içerisinde olmalı?' sorusunu yanıtlayan Yunanlıların yüzde 49,6'sının Türkiye ile yakınlaşma politikasının sürdürülmesini desteklediği, yüzde 44,7'sinin ise, Yunanistan'ın komşu ülkelere karşı daha sert bir tavır içerisinde olmasından yana olduğu" göstermiştir. Yine aynı araştırmaya göre, Yunanlıların yüzde 49,9'u Papandreu'nun

- Erzurum ziyaretini 'olumlu' bulurken, yüzde 32,1'i 'olumsuz' olarak değerlendirmiştir. Bkz. "Yunanlılar Türkiye konusunda ikiye bölündü", **Hürriyet**, 16 Ocak 2011
- 5 "Davutoğlu: Sabrımızın bir sınırı var", **Hürriyet**, 8 Ocak 2011
- 6 "Atina, KKTC'deki gelişmeleri dikkatle izliyor", **Hürriyet**, 10 Şubat 2011
- 7 "Yunanistan: Erdoğan'ın açıklamaları çözüme yardımcı olmuyor", **Hürriyet**, 19 Temmuz 2011
- 8 "Yunanistan, Kıbrıs'ın haklarını koruyabilir", **Hürriyet**, 27 Ağustos 2011
- 9 "Yunanistan'dan sondaj şikâyeti", **Hürriyet**, 4 Eylül 2011
- 10 "Papandreu: Türkiye ile ilişkileri geliştirmek için her türlü nedenimiz var", **Hürriyet**, 11 Eylül 2011
- 11 "Yunanistan'dan KKTC ile anlaşmaya tepki", **Hürriyet**, 15 Eylül 2011
- 12 Cengiz Çandar, "Sıfır Sorundan hareketle 'herkesle sorun'a geçerken", **Radikal**, 23 Eylül 2011
- 13 "İsrail'den Atina'ya üs teklifi", **Hürriyet**, 20 Eylül 2011
- 14 "Beglitis: Türkiye'nin tavırları ilişkimizi geliştirmeye izin vermiyor", **Hürriyet**, 30 Eylül 2011
- 15 Bahar Rumelili, "Transforming Conflicts on EU Borders: The Case of Greek-Turkish Relations", **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 45, Sayı: 1, 2007, ss. 118-119
- 16 **Aydın Tarihi**, Ocak-Şubat-Mart 2011, T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Altan Özyurt Matbaacılık, 2011, s. 24
- 17 "Sayın Bakanımızın Yunanistan Dışişleri Bakanı Dimitris Droutsas ile Yaptığı Ortak Basın Toplantısı", [http://www.mfa.gov.tr], 8 Mart 2011, Atina; "Türkiye'nin AB üyeliğine Atina desteği", **Hürriyet**, 9 Mart 2011
- 18 "Sayın Bakanımızın Yunanistan Dışişleri Bakanı Dimitris Droutsas ile Yaptığı Ortak Basın Toplantısı", [http://www.mfa.gov.tr], 8 Mart 2011, Atina
- 19 A.g.e.
- 20 "Lambrinidis: Türkiye AB'nin nasıl çalıştığına karar veremez", **ABhaber.com**, 28 Temmuz 2011
- 21 "Stavros Dimas: AB Sırbistan ile müzakereleri başlatmalı. Türkiye AB yükümlülüklerini yerine getirmiyor", **ABhaber.com**, 7 Aralık 2011
- 22 Davutoğlu, "2012 Yılına Girerken Dış Politikamız", s. 40-41
- 23 "Yorgo'ya Dadaş'lı AB Ayarı", **Hürriyet**, 8 Ocak 2011
- 24 "Yorgo'dan Türkçe açılımı", **Hürriyet**, 20 Şubat 2011
- 25 "Müftüler, Fener Rum Patriği gibi seçilecek", **Sabah**, 28 Haziran 2011
- 26 "Athens welcomes return of non-Muslim minority properties", **Today's Zaman**, 1 September 2011
- 27 "Atina: Vakıf mallarında mütakabiliyet olmaz", **Hürriyet**, 1 Eylül 2011
- 28 Davutoğlu, "2012 Yılına Girerken Dış Politikamız", s. 40
- 29 "Papandreu sıcak geldiği Erzurum'da havayı soğuttu", **Radikal**, 7 Ocak 2011
- 30 "Davutoğlu Yunan gazetesine konuştu", **Hürriyet**, 6 Mart 2011
- 31 "Davutoğlu Yunan gazetesine konuştu", **Hürriyet**, 6 Mart 2011
- 32 "Yunanistan'dan Türkiye'ye Ege uyarısı", **Hürriyet**, 20 Mart 2011
- 33 "Egemenlik haklarımızı korumak için ne gerekirse yapacağız", **Hürriyet**, 18 Eylül 2012
- 34 Bu konu Genelkurmay Başkanlığı düzeyinde Ağustos ayında da gündeme gelmiş ve Genelkurmay Başkanlığı yaptığı açıklamada "son iki buçuk ayda TSK'nın eğitim ve tatbikat uçaklarına Yunanistan uçakları 116 kez müdahale ederken, 44 hava sahası ihlali gerçekleştiğini" belirtmiştir. Buna göre, "2 Haziran - 11 Ağustos arasında Ege/Akdeniz eğitim ve tatbikat uçaklarına yapılan 116 Yunanistan müdahalesinin 63'ü Sakız Adası'nda F-16 uçaklarına, 35'i de Midilli Adası'nda yine F-16 uçaklarına karşı" gerçekleşmiştir. Aynı şekilde "44 Ege/Akdeniz hava sahası ihlalinin ve tacizinin de 20'si Sakız Adası'nda, 13'ü ise Midilli Adası'nda meydana" gelmiş ve "Sakız Adası'ndaki 20 ihlalin 15'i, Midilli'deki 13 ihlalin de 9'u F-16 uçaklarına" yapılmıştır. Bkz. "2.5 ay içinde 160 müdahale", **Hürriyet**, 15 Ağustos 2011
- 35 Bu uçakların hepsi Yunanistan'a ait değildi ve biri hariç diğerleri İngiltere (5 Aralık), Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (13 Aralık), İspanya (15 Aralık), Fransa (17 Aralık), İtalya (20 Aralık), Almanya (20 Aralık) hava kuvvetlerine ait uçaklardı. Hüseyin Çelik, "Ege'de 'Hala' Yaşanan Hava Sahası Sorunları", **Zaman**, 15 Ocak 2012, s. 20

- 36 Çelik, "Ege'de 'Hala' Yaşanan Hava Sahası Sorunları", s. 20
- 37 "Yunanistan: Ülkeyi çitle kapatacağız", **Hürriyet**, 1 Ocak 2011
- 38 "Erdoğan ile Papandreu'dan ortak basın toplantısı", **Hürriyet**, 7 Ocak 2011
- 39 "Türk tankları için hazırlanan hendek bitmek üzere", **Hürriyet**, 21 Ocak 2011
- 40 "Mesut Yılmaz karanlık yılları BirGün'e anlattı", **Birgün**, 23 Aralık 2011
- 41 "Yunanistan'dan Mesut Yılmaz tepkisi", **Hürriyet**, 27 Aralık 2011
- 42 "Düzeltemeyi dikkate alın", **Hürriyet**, 28 Aralık 2011
- 43 "Greek, Turkish foreign ministers discuss fire comment", **ekathimerini.com**, December 29, 2011
- 44 "Ege Adaları'nı isterseniz anlaşılamayız", **Hürriyet**, 2 Nisan 2011
- 45 "Davutoğlu'nun Kardak'a eş tuttuğu Yunan adaları", **haber7.com**, 19 Mayıs 2011
- 46 "Davutoğlu'nun Kardak'a eş tuttuğu Yunan adaları", **haber7.com**, 19 Mayıs 2011
- 47 "Davutoğlu'nun Kardak'a eş tuttuğu Yunan adaları", **haber7.com**, 19 Mayıs 2011
- 48 Davutoğlu, "2012 Yılına Girerken Dış Politikamız", s. 38
- 49 "AB'ye bizden önce girersiniz", **Hürriyet**, 29 Ekim 2011
- 50 "Greece's economy in freewall", **Financial Times**, 16 February 2012, s. 6
- 51 Veriler ve tablo TÜİK verilerinden hareketle hazırlanmıştır. Rakamlar için bkz. [<http://tuik.gov.tr>]